

E.G. Keskin

Dr., Uşak Üniversitesi, Uşak, Türkiye
(e-mail: esra.keskin@usak.edu.tr)

**Türkmen Türkçesinde Farklı Kökenlerden Gelen -mAAAn ~ -mAn ~ -
mAAη Yapıları ***

Özet

Türkmen Türkçesinde ünsüzlerle ilgili ses olaylarının oldukça fazla örneği bulunmaktadır. Bu ses olayı dolayısıyla yapısal olarak benzer ancak işlev olarak farklı yapılar ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada Türkmen Türkçesinde farklı şekillerde oluşan yapıların başka Türk lehçeleri ile aynı olarak algılanabileceğini örneklerle gösterilmektedir. Türkmen Türkçesinde sıfat-fiil ekinin olumsuz fiil gövdelerine gelmiş şekli olan -mAAAn < -mA-yAn, zarf-fiil eki -mAAAn < -mAYIn < -mADI(n), öğrenilen geçmiş zaman çekiminin olumsuz şekli -mAAAn, çokluk ikinci şahıs emir kipinin olumsuz çekimini oluşturan -mAAη ve geniş zaman çekiminin olumsuzu -mAn < -mAr-In şekilleri birbiriyle karışmakta ve bu durum metin aktarmalarında karışıklık meydana getirebilmektedir. Çalışmamızda farklı kökenlerden gelen bu yapıların kullanıldığı cümlelerdeki işlevleri, başka ek veya kelimelerle bir araya gelerek meydana getirdikleri yapılar incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Türkmen Türkçesi, ses olayları, zarf-fiil eki, sıfat-fiil eki, -mAAAn ~ -mAn ~ -mAAη biçimleri

E.G. Keskin

Dr., Lecturer, University of Usak, Usak, Turkey
(e-mail: esra.keskin@usak.edu.tr)

**-mAAAn ~ -mAn ~ -mAAη Forms From Different Structures
in Turkmen language**

Abstract

There are a big amount of examples on consonants among phonetical changes in Turkmen language. In this study, it is shown that the structures formed in different forms in Turkmen language can be perceived as the same with other Turkish languages. It is comprised of structurally similar but functions as different structures. -mAAAn < -mA-yAn, in Turkmen language, is a form of verbal adjective suffix that added to the negative verb stem, is mixing with the gerundium suffix -mAAAn < -mAYIn < -mADI(n), negatif form of past time conjugation -mAAAn, the negatif conjugation of second person plural imperative -mAAη and the negative conjugation form of present tense -mAn < -mAr-In and this situation may cause confusions in text transfers. In this study, these structures from different origins will be examined with their functions as gerundium or participle in the sentences, and different forms of these suffixes that is constructed with addition of different suffixes and words will be evaluated.

Keywords: Turkmen language, phonetical events, gerundium, participle, -mAAAn ~ -mAn ~ -mAAη forms

*Bu yazı 13 Nisan 2017 tarihinde Pamukkale Üniversitesi'nde düzenlenen "Uluslar Arası Türklük Bilimi İncelemeleri IX-I. Uluslararası Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilgi Şöleni"nde, "Türkmen Türkçesinde -mAn (-mA:n) Eki" başlığıyla sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

Türkmen Türkçesinde ünsüzlerle ilgili ses olayları oldukça fazladır. Örneğin Türkmen Türkçesinde fiil köklerine, iyelik eki almış -An sıfat-fiil eki ve *yok* kelimesinin getirilmesiyle meydana gelen, sadece olumsuz şekli bulunan şimdiki zaman çekimi, ünsüz düşmesinin bir örneğidir: *okaanım yok > okaamook “okumuyorum”* gibi. Bu ses olayının gözlemlendiği bir başka örnek ise -mA- olumsuzluk ekini almış fiillere getirilen -yAn < -gAn geçmiş zaman sıfat-fiil ekindeki -y- ünsüzünün düşmesi neticesinde ekin ünlüsüyle -mA- olumsuzluk ekinin ünlüsünün kaynaşmasıyla ortaya çıkan -mAAAn ekidir. Ünsüz düşmesi, eklerde bu tarz birleşmelere neden olurken bu birleşme sonucunda ortaya çıkan farklı yapıların aynıymış gibi algılanmasına yol açar.

Türkmen Türkçesinde kullanılan geçmiş zaman sıfat-fiil eki -yAn < -gAn, olumsuz fiil gövdelerine geldiği zaman -mAAAn şeklini alır: -mA-yAn > -mAAAn. Geçmiş zaman sıfat-fiil ekinin olumsuz şekli olan -mAAAn, Eski Türkçedeki -mADI(n) ekinde gelen (-mADI(n) > -mAyIn > -mAAAn) ve Türkmen Türkçesinde -mAAAn biçiminde olan zarf-fiil ekiyle karışmakta ve bu durum metin aktarmalarda karışıklık meydana getirebilmektedir. Türkmen Türkçesine ait bir metinden alınmış “Bağşı daşını gallap, özünden gözlerini **ayırman** oturan-duranlara mehir-minnetdarlık bilen baş atdı.” ‘Âşık, etrafını çevirmiş ve kendinden gözlerini **ayırmadan** oturup duranlara sevgi ve minnettarlık ile başıyla selam verdi.’ cümlesindeki -man bir zarf-fiil eki, “Kakıp-kakıp içine **sığman** yüreğine teselli tapyar.” ‘Vura vura içine **sıgmayan** yüreğine teselli bulur.’ cümlesindeki -man ise bir sıfat-fiil ekidir. Ses ve şekil bakımından aynı gibi görünen bu eklerin ayrımı ancak metindeki bağlama, anlam akışına göre tespit edilmektedir. Zarf-fiil ve sıfat-fiil eki olan -mAAAn eki dışında öğrenilen geçmiş zaman, geniş (belirsiz gelecek) zaman ve emir çekimini meydana getiren -mAAAn, -mAn ~ -mAAAn biçimleri de değerlendirilecektir.

Oscar Hanser “Türkmence El Kitabı”nda -An ekini “geçmiş zaman ortacı” olarak verir ve ünsüzle biten gövdelerden sonra -An ünlüyle biten gövdelerden sonra -AAAn biçiminde, uzun ünlülü olduğunu ifade eder. Bu sıfat-fiil ekinin olumsuzu -mAAAn şeklindedir [1, 118 s.]. Hanser, “ulaçlar” başlığında da -(I)p, -(U)p eklerini “bitmişlik anlamı taşıyan ulaç” olarak verir ve bu ekin olumsuz biçiminin -mAAAn ve -mAzdAn ekleri olduğunu bildirir [1, 90 s.]. Mehmet Kara “Türkmen Türkçesi Grameri”nde -yAAAn ekini şimdiki zaman sıfat-fiili olarak vermiş ve olumsuzunun -mAyAAAn olduğunu ifade etmiştir: *gülyään gız “gülmekte olan kız”, geplamayään çağa “konuşmayan çocuk”* [2, 91 s.]. Sıfat-fiil ekleri arasında -mAAAn eki de

verilmiş ve ekteki ünlünün daima uzun olduğu söylenmiştir: *bakmaanı* “*bakmadığı*”, *bilmäänim* “*bilmediğim*”, *görmäänin* “*görmediğin*” [3, 277 s.]. Kara, zarf-fiiller bahsinde de *-mAAAn* ekine yer verir ve işlek olarak kullanılan, “*hareketin meydana geliş şeklini göstererek asıl fiili niteleyen ve bu harekete olumsuz mana yükleyen*” bu ekin ünlüsünün daima uzun olduğuna değinir: *bilmään* “*bilmeden, bilmeyip, bilmeyerek*”, *uuklamaan* “*uyumadan, uyumayıp, uyumayarak*” [2, 95 s.].

Hanser [1, 118 s.] *-An* sıfat-fiil ekinin “niteleyici ve belirteç olarak” kullanıldığına değinerek ekin bu kullanımı için şu örneklere yer vermiştir:

Yiğit nâ:me diyeceğini **bilmä:n** dımdı. “*Genç çocuk ne diyeceğini bilmeyerek sustu.*”

Öyümö **gitmä:n** şu yerde ğalsam, nâ:xi:li oñot bolor. “*Evime gitmeden burada kalsam, ne güzel olur.*”

Medsestra ğı:zcağa:zıñ aytcak bolan za:dına **düşünmä:n** palatkadan çıkık gidyär. “*Hemşire kızcağızın ne söylediğini anlamayarak odadan ayrılır.*”

Edilmeli i:ş kâ:nmi? - diyip, Cuma **saklanılbilmä:n** so:radı. “*Cuma, kendine hakim olamadan ‘Yapılacak iş çok mu?’ diye sordu.*”

Yukarıdaki örneklerde dikkat çeken nokta *-mAAAn* ekini almış sözcüklerin cümlede sıfat-fiil olarak değil zarf-fiil olarak kullanılmış olmasıdır. Hanser’in bu örnekleri *-mAAAn* sıfat-fiil eki başlığında ele alıp “niteleyici ve belirteç” işleviyle kullanıldığı örnekler olarak tespit ettiği anlaşılıyor. Ancak bir sıfat-fiil ekinin zarf-fiil eki işleviyle kullanılması için *-gAndA*, *-DiktA*, *-mİşçA* eklerinde olduğu gibi; zaman, durum vs. bildiren sözcüklerle veya durum ekleriyle birlikte kullanılması gerekmektedir. Hanser’in verdiği bu örneklerdeki *-mAAAn* eki aslında *-An* ~ *-yAAAn* sıfat-fiil ekinin olumsuz şekli değil Eski Türkçedeki *-mA(D)In* zarf-fiil ekinin Türkmen Türkçesindeki şekli olan *-mAAAn* ekidir. Bu çalışmada hem Türkmen Türkçesiyle ilgili gramerlerde hem Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan aktarmalarda dikkat çeken bu karışıklıktan yola çıkarak Türkmen Türkçesindeki *-mAAAn* ~ *-mAn* ~ *-mAAAn* biçimlerinin kaynakları açıklanmaya ve bunların görevleri kullanıldıkları cümleler içinde tespit edilmeye çalışılacaktır:

1. **-mAAAn Sıfat-fiil Eki [-mA- + -An ~ yAn]**

-gAn eki Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılan bir sıfat-fiil ekidir. Türkmen Türkçesindeyse bu ekin *-An* ve *-yAn* biçimleri bulunmaktadır. Bu ekler *-mA-* olumsuzluk ekini almış fiil gövdelerine getirilince ses düşmesi veya birleşmesi dolayısıyla *-mAAAn* şeklinde bir ek ortaya çıkar. Engin Gökçür, “Türkmen Türkçesinde İkincil Uzun Ünlüler

Üzerine” başlıklı yazısında Türkmen Türkçesindeki ikincil uzun ünlülerin ortaya çıkış şekillerini değerlendirmiş ve *a*, *e* ünlülerinden sonra *-An* sıfat-fiil eki getirildiğinde fiil kök veya gövdesindeki düz-geniş ünlülerin hece kaynaşması sonucunda uzadığını ifade etmiştir [4, 559 s.]. *-mAAAn* sıfat-fiil eki, metinlerde tek başına sıfat-fiil eki olarak ve bazı edatlarla birlikte kullanılır:

1.1. -mAAAn Sıfat-Fiil Eki

Türkmen Türkçesinde bulunan sıfat-fiil eklerinden biri *-mAAAn* ekidir. Ekteki ünlünün daima uzun olduğu ifade edilmiştir: *bakmaanı* “*bakmadığı*”, *bilmäänim* “*bilmediğim*”, *görmääniň* “*görmediğin*” [3, 277 s.]. Borjakow vd. da *-An* ekinin olumsuz şeklinin uzun telaffuz edilen *-man/ -män* eki olduğunu söylemektedir [5, 384 s.].

“*Kakıp-kakıp içine sığman yüreğine teselli tapyar*” ‘*Vura vura içine sığmayan yüreğine teselli bulur.*’ **Osman Öde/On Üçüncü Perde**¹

“*Özi için başga çäre galmanyny syzan Jahan onuň dulugyna şapbat urdy, yüzünü dyrnady.*” [6, 60 s.] ‘*Kendisi için başka çare kalmadığını anlayan Jahan onun suratına tokat attı, yüzünü tırmaladı...*’

1.2. -mAAAnson [-mAAAn + dAn + son]

-mAAAn sıfat-fiil eki ayrılma durumu eki ve *son* edatıyla birlikte Türkiye Türkçesindeki “-dİĞİ için” anlamında sebep bildiren zarf-fiil olarak kullanılır:

“*İçerden wagty bilen jogap bolmandan soň, gapyda ýatan daş bilen gapyny urdy-da, ýañadandan gygyrды*” [6, 129 s.] ‘*İçerden bir süre daha cevap gelmediği için kapıda duran taşla kapıya vurdu ve bağırmaya başladı.*’

“*Ep-esli vağt beri sorap gelmensonlar, atıp goylaşyýorlar şumdı ho-ol köne cayın içine, diyip, yaşulı köne caya elini uzatdı*” ‘*Epey zamandan beri sormaya gelmedikleri için atıp koyduğum eski odadadır, diyerek bilge ihtiyar eski odaya elini uzattı.*’ **Annagulu Nurmemmedov/Tabit**¹

“*Gicen hassa halına keselhana barıp, ol yerdenem yatara orun olmanson, ızına lapıkeç dolanıp gaydan sağ adama çalım edyerdi*” ‘*Gece vakti hasta hâlinde hastaneye varıp orada da yatacak yer bulamadığı için geriye eli boş dolaşıp dönen hasta bir adama benziyordu.*’ **Annagulu Nurmemmedov/Tabit**

¹<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78524/turkmenistan-turk-edebiyati-10-11-ciltler.html>

1.3. -mAAAn + I + için

-mAAAn sıfat-fiil eki teklik üçüncü şahıs iyelik eki ve *üçin* edatıyla birlikte yine Türkiye Türkçesindeki “-diğİ için” anlamında sebep bildiren zarf-fiil olarak kullanılır:

“Howa bir az ýagtylsa-da, gün heniz **dogmany için**, wagtyň irdigini ol bilýärdi.” [6, 24 s.] ‘Hava biraz açılmaya başlasa da güneş henüz **doğmadığı için** vaktin erken olduğunu biliyordu.’

“Enesiniň gürrüňine may **bermäni için**, Aman Zamanyň özüne sowal berdi.” [6, 53 s.] ‘Annesinin konuşmasına **fırsat vermediği için**, Aman Zaman’a soru sordu.’

1.4. -mAAndA Zarf-Fiil Eki [-mA- + -An ~ yAn + dA]

Levent Doğan, “Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı”nın Türkmen Türkçesi bahsinde Türkmen Türkçesindeki zarf-fiil ekleri arasında -mAAndA ekine de yer vermiştir. Bu zarf-fiil eki eklendiği fiile zaman ifadesi katar: *salmaanda* ‘salmayınca’, *gızmaanda* ‘kızmayınca’, *gezmäände* ‘gezmeyince’ [7, 586 s.]. Bu ekin bünyesinde de hece kaynaşması dolayısıyla ünlü uzunluğu meydana gelmiştir. *a, e* ünlülerinden sonra -AndA zarf-fiil eki geldiğinde fiil kök veya gövdesindeki düz-geniş ünlüler uzamaktadır [8, 560 s.].

“-Çapmanda nädýän bolsaň, et-de dynla. Men-ä şony çapjak däl!” [6, 284 s.] ‘Kesip biçme de ne yaparsan, ben de onu kesip doğrayacak değilim.’

-mAAndA zarf-fiil eki *bol-* fiiliyle birlikte bağlama edatı şeklinde kullanılmaktadır:

“Yaaşlygında dürdääne der dökmeseň/ iň **bolmaanda** bir darağt ekmeseň/ özünden gör” ‘Gençliğinde inci gibi ter dökmesen/ **En azından** bir ağaç dikmezsen/ Kendinden gör.’ [8, 560 s.]

“-Dogry däldir. Iň **bolmanda** bir adamy-ha kabul edip bilerler!” [6, 41 s.] ‘-Doğru değildir. **En azından** tek de olsa bir adamı da kabul edebilirler!’

2. -mAAAn < -mA(D)In Zarf-fiil Eki

Eski Türkçede -mA $l(n)$ zarf-fiil eki -yU, -(X)p, -(X)pAn zarf-fiillerinin olumsuz şeklini ifade eder: “tün udı-matı küntüz olor-matı...” ‘Geceleri uyumadan, gündüzleri (de) oturmadan (dinlenmeden)...’, “bunca işig küçüg birtökgärü sakın-matı...” ‘(Türk halkının kendilerine) bunca hizmet ettiğini (hiç) düşünmeden...’ [9, 176 s.]. Gabain de bu ekle ilgili “toğuz tatar çal-m(a)tı kälti” ‘Dokuz Tatar (orada) kalmadan (durmadan) geldi.’ “tün sayu, öd yaz-matın, muntağ sakınç kalsar” ‘Her gece, zamanı kaçırmadan, bu şekilde düşünürse (hareket ederse)...’ şeklindeki örnekleri vermiştir [4, 87 s.]. Ekin Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Eski Anadolu ve

Çağatay Türkçelerinde farklı şekilleri bulunmakla birlikte işlevi yine olumsuz anlamda zarf-fiiller türetmektir.

Eski Türkçe döneminde *-mA(D)In* zarf-fiil eki XVIII.-XIX. yy. Türkmen şairlerinin eserlerinde *-maýyn/ -meýin* (-maýan/ -meýen) biçimindeyken [5, 429 s.] günümüz Türkmen Türkçesinde *-mAAAn* şeklinde, “hareketin meydana geliş şeklini göstererek asıl fiili niteleyen ve bu harekete olumsuz mana yükleyen” bir zarf-fiil ekidir [2, 95 s.]. Borjakow vd. Türkmen edebî dilinde *-yp/ -ip* eklerinin *-mA-* olumsuzluk ekini almış fiil kök veya gövdelerine getirilmediğini ve bu ekin olumsuz şeklinin uzun ünlüyle telaffuz edilen *-ma:n/ -mä:n* eki olduğunu söylemiştir [5, 428 s.].

Bu ekin metinlerde geçen örneklerinden bazıları şunlardır:

“Bir yerde **dayanman**, iki baka aylanıp yören Govşut han serdarlara “Entek atmasınlar” diyip, görkezme berdi.” “Bir yerde **durmadan** sağa sola dolanıp gezen Govşut Han serdarlara ‘Boşa atmasınlar’ deyip emir verdi.” **Yazmırat Memmedi/Sapak**¹

“Sebébi meniň içimde goşa yumruk yalı gızıl bardı. Sen şonı **alman**, meni goyberdiň – diyipdir.” “Çünkü benim içimde çifte yumruk büyüklüğünde altın vardı. Onu **almadan** beni bıraktın’ demiş.” [9, 10 s.]

“Ertir eýmenç bir zat önüňden çykça-da, özüni **yitirmän**, şoňa gerekli gaýtawul berersiň!” [6, 2 s.] ‘Yarın korkunç bir şey önüne çıkça da, kendini **kaybetmeden** ona gerekli karşılığı verirsin’

“Nazar düýäniň başyny **çekmän**, kinniwanja kellesini yzyňa bakan aýlady-da, ejesine jogap berdi.” [6, 8 s.] ‘Nazar devenin **başını çekmeden**, küçüçük başını arkasına doğru çevirdi ve annesine cevap verdi.’

“Her kim tayıra **yüvürmen** / Yağın alsın yanlık yayıp” ‘Her kim hazıra **koşmadan**, Yağmur alsın yanlık yayıp.’ **Ahmet Memmedov/Goca ve Sığır**¹

“Maşının üstüne çıkıp, tabıdı özi saklanda **bolman** durmu neme!” ‘Arabanın üstüne çıkıp tabutu **saklamadan** durur mu ki acaba!’ **Annaguli Nurmemmedov/Tabit**¹

“Bu oyun **bolman** dağı neme?” ‘Bu oyun **değil** de nedir?’ **Beki Seyitov/Deryada**¹

2.1. Fiil + -(I)p/ -(U)p Fiil + mAAAn Şeklinde Zarf-Fiil Grupları

-(I)p/ -(U)p ve *-mAAAn* zarf-fiil ekleri fiil kök veya gövdelerine gelerek zarf-fiil grupları meydana getirir. Türkmen Türkçesinde ilk fiil kök veya gövdesi *-yp/ -ip* ekini sonraki de *-man/ -män* ekini alarak tekrarlanabilir: *Sähelçe salym geçip-geçmän* bolsa, nemesler bilen ylalaşyk şertnamasyny baglaşdy [5, 429 s.].

¹<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78524/turkmenistan-turk-edebiyati-10-11-ciltler.html>

Metinlerden tespit edilen birkaç örnek ise şöyledir:

“*Ol tüweleý ýaly kürsäp urup, içerik girip-girmän, gykylyk edipdi.*” [6, 19 s.] ‘*O fırtına gibi eserek içeriye girer girmez yaygara koparmış.*’

“*İki ýyl mundan ozal, Aman dört ýaşyny dolduryp-doldurman, çiriň-miriň gözden ýityädi.*” [6, 15 s.] ‘*Bundan iki yıl önce, Aman dört yaşını doldurur doldurmaz, kimse anlamadan gözden kaybolmuştu.*’

3. -mAAn(dIr) Öğrenilen Geçmiş Zamanın Olumsuz Çekimi

Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi *-pdır* ile yapılır. Bu çekimin olumsuzundaysa *-mAAndIr* şekli kullanılmaktadır: *okamaandırın* “*okumamışım*”, *gülmäändirin* “*gülmemişim*” [2, 119 s.]. Bu çekimin hikâye birleşik çekimi de *-mAAndI* + *şahıs eki* şeklinde yapılır: *barmaandım* “*gitmemiştim*”, *görmäändim* “*görmemişim*” [2, 131 s.]. Öğrenilen geçmiş zamanın rivayet birleşik çekimiye *-mAAnmIş* + *şahıs eki* şeklinde yapılır: *yazmanmışım* “*yazmamışmışım*”, *dilemäänmışim* “*istememişmişim*” [2, 141 s.]. Borjakow vd. “subyektiv öten zaman” başlığıyla verdiği geçmiş zaman şeklinin *-ypdır/ -ipdir/ -updır/ -üpdır* ekleriyle yapıldığını ifade etmiştir. Bu çekimin olumsuzundaysa *-mandyr/ -mändir* (-ma:ndyr/ -mä:ndir) biçimleri kullanılır. Bazen *-dyr/ -dir* ekinin düşürüldüğüne ancak bunun anlama herhangi bir etkisinin olmadığına da değinilmiştir: *ýazmansyň, gelmänsiň...* [5, 262 s.].

Bu çekimin metinlerde geçen bazı örnekleriye şöyledir:

“*Nezik ece, bağışlarsın, men seni başda tanamandırın*” ‘*Nezik ana, bağışla; ben seni başta tanıyamamışım.*’ Agahan Durdiyev/Balı Molla¹

“*Zina: Bayrama neme boldı? Nesağmı?*

Ata: Yok, biraz içipdir. Uzun gice yatmandır.”

“*Zina: Bayram’a ne oldu? Hasta mı?*

Ata: Yok, biraz içmiş. Gece boyunca yatmamış.’ Qüseyin Muhtarov/Allan Ağanın Maşgalası¹

“*Yığırt atp, missarıpdır yanaklar; Yuvulmandır, daralmandır vagtında*” ‘*Yıkanmamıştır, taranmamıştır vaktinde, Dolanmış ip gibi saçı sırtında.*’

Aman Kekilov/Sövgi¹

“*Hiç zadam görmensin, canım gınap*” ‘*Hiç bir şey de görmemişsin eziyet çekip.*’ Ata Köpekmergen/Söymedik Bolsan¹

“*Cahil vağtları bir-birleri bilen ebede-cüyce bolşup yören adamları görende, onun şeyle dostlarının yoluğuna kemsine vağtı az bolmandı*” ‘*Cahil zamanlarında birbirleriyle sohbet ede ede giden insanları görünce,*

¹<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78524/turkmenistan-turk-edebiyati-10-11-ciltler.html>

onun böyle dostlarının olmadığına üzüldüğü an az **olmamıştı.**' Agageldi Allanazarov/Goca¹
"Galıpdı, **bolmandı** ihlasa mirat" 'Kalmıştı, **olmamıştı** ihlasa murat.'
Aman Kekilov/Sövgi¹

3.1. -mAAAnkAA [-mAAAn + kAA]

Öğrenilen geçmiş zaman çekiminin olumsuzunu meydana getiren -mAAAn biçiminden sonra -kAA zarf-fiil eki getirilir. Türkmen Türkçesinde oldukça işlek olarak kullanılan -kAA zarf-fiil eki "isim ve fiillere gelerek esas fiile eşlik eden ikinci derecede bir işi gösteren zarflar türetir". Ünlüsü daima uzun olan bu ek hem isimlerle hem fiillerle birlikte kullanılır: başlamaklaam "başlamam gerekirken", gelenkää "gelmişken". -kAA zarf-fiil eki şahısları ifade eden ekleri alarak çekime girer: gidenkääm "ben gitmişken", gidenkää "o gitmişken", gidenkääk "biz gitmişken" [2, 95 s.]. -mAAAn + kAA + şahıs eki şeklinden oluşan zarf-fiil ekinin getirildiği fiiller cümlede zaman ve durum bildiren zarf-fiil grupları meydana getirir:

"Ol heniz iki yaşyna **ýetmänkü**, myssyjak elleri bilen çapak-çapak edip, gözjagazlaryny agdar-dönder oynadardy-da, töweregindäkileri gyzylygran ederdı." [6, 1 s.] 'O henüz iki yaşına **girmemişken** yumuşacık ellerini birbirine vurup gözlerini yuvarlayıp oynatırdı ve etrafındakileri gülmekten kırıp geçiriyordu.'

"Heley-e menin bu sapar avumın onmacağını öyden **çıkmandan** bilen ekeni' diyen pikir kellesine geldi" "'Karım, benim bu defa avumın iyi olmayacağını evden **çıkmandan** bilmiş' şeklinde bir fikir aklına geldi".

Agageldi Allanazarov/Goca

"Gelenine beş-altı gün boldı. Adına Gözel diyyerler...' diyip, sözünü **sonlamanka**, ussanın gizi bir çeynek çay getirip gitdi" "'Geleli beş-altı gün oldu. Adına Gözel derler...' deyip sözünü **bitirmeden** ustanın kızı bir çaydanlık çay getirip gitti". Agahan Durdıyev/Ballı Molla

"**Başlamanka** bilip encekdiğini/ Yenici bayrağı içip gutardı." '**Başlamadan** daha bilip galip geleceğini; Galip, mükâfatı için bitirdi.' Amandurdi Annadurdi/Rubağlar¹

3.2. Fiil + -(I)p/ -(U)p Fiil + -mAAAnkAA Şeklinde Zarf-Fiil Grupları

-(I)p/ -(U)p ve -mAAAnkAA zarf-fiil ekleri fiil kök veya gövdelerine gelerek zarf-fiil grubu meydana getirir. Fiilerden ilki -yp/ -ip diğeri -manka/ -mänkä eklerini alarak tekrarlanabilir: Ol ikinji kursda okap yörkä, ... bir

¹<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78524/turkmenistan-turk-edebiyati-10-11-ciltler.html>

kapitan bilen tanyşýar, bir ýyl **geçip-geçmüňkä** bolsa, onun bilen ykbalyny çatýar [5, 429 s.]. “Emma bir hepde **geçip-geçmenke** metcidin cemağatı kemelip başladı.” ‘Fakat bir hafta **ya geçti ya geçmedi** mescidin cemaati azalmaya başladı.’ **Ata Govşudov/Derman**¹

“Memmetdurdı soňki sözünü aydyp **gutarıp-gutarmanka**, birden ızma övrüldi, Memmetdurdının yüzüne ullakan ala gözlerini öňküde giňeldip, gahar gatyşıklı bir görnüşte seretdi.” ‘Memmetdurdı son sözünü **bitirir bitirmez** birden arkasına döndü Memmetdurdı’nın yüzüne iri ala gözlerini öncekinden de daha çok belertip öfke karışığı bir görünüşte baktı.’ **Beki Seyitov/Deryada**

4. -mAAη Çokluk İkinci Şahıs Emir Kipinin Olumsuz Çekimi [-mA- + -η]

Türkmen Türkçesinde emir kipinin çokluk ikinci şahsında -(I)η, -(U)η ekleri kullanılmaktadır. Bu şahsın olumsuz çekimindeyse -mA- olumsuzluk ekinde sonra çokluk ikinci şahıs emir eki -(I)η, -(U)η getirilmesiyle -mAAη şekli meydana gelir: *sözlemääň “konuşmayın”, gaytmaaň “dönmeyin”* [2, 130 s.]. Borjakow vd. Türkmen Türkçesinde çokluk ikinci şahıs emir çekiminde -yň/ -iň/ -uň/ -üň eklerini vermiştir. Bu çekimin olumsuz ise fiil kök ve gövdelerine -mA- olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılır: *okamaň, görmääň...* [1, 294 s.]. *a, e* ünlüleriyle biten fiillere teklik ve çokluk ikinci şahıs emir ekleri getirildiğinde fiillerdeki düzensiz ünlüler hece kaynaşması dolayısıyla uzamaktadır: “*Ey bedasillar meniň guşumga degmääň*” ‘*Ey asılsızlar benim kuşuma dokunmayın!*’ [8, 556 s.].

Bu çekimin metinlerdeki bazı örnekleri şöyledir:

“*Etimi hem té soňki bölege çenli bölüň. Emma şu işleri etmën etimi iyéyméň* diyip aydyar.” ‘*Etimi de parça parça edin. Bunları yapmadan etimi yemeyin* diyor.’ [9, 14 s.].

“*Bölüp-bölüp yörmeň, ulı dünya dek/ Men size paylayan barca söygimi/ Govı günler gelse, size bağışlap/ Özümde galdıryan sovuk duygını*” ‘*Bölüp biçip yürümeyin, ulu dünya gibi, ben size paylaştırayım bütün sevgimi, iyi günler gelse, size bağışlayıp, kendimde uyandırdayım soğuk duyguyu.*’

Yılğay Durdıyev/Men Size Paylayan Goşgularımı¹

“*Bike: Öldümi?*

Zina: Bike ece, gorkmaň, hiç zat bolmaz.”

‘*Bike: Öldü mü? Zina: Bike ana korkmayın, hiç bir şey olmaz.*’ **Qüseyin Muhtarov/Allan Ağanın Maşgalası**

¹<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78524/turkmenistan-turk-edebiyati-10-11-ciltler.html>

5. -mAn Geniş (Belirsiz Gelecek) Zaman Çekiminin Olumsuzu [-mAr-In > -mAn]

Türkmen Türkçesinde geniş (belirsiz gelecek) zaman çekiminde -Ar eki kullanılır. Bu çekimin olumsuzu teklik ve çokluk birinci ve ikinci şahıslarda -mAr ekiyle yapılır: *gitmerin* “gitmem”, *tutmarın* “tutmam”; *gitmersiň, gitmeris, gitmersiňiz* [3, 270 s.]. Bu çekimde /r/ ünsüzünün düşmesiyle hece kaynaşması ortaya çıkmaktadır. Bu ses olayının Türkmen Türkçesinde birçok örneği bulunmaktadır: *değil* > *dääl* ‘değil’, *hekaaya+a* > *hekaa* ‘hikâyeye’, *bolur mı* > *boormı* ‘olur mu?’ [7, 562-563 s.]. Borjakow vd. bu çekimi “nämälim geljek zaman” başlığıyla vermiş ve -ar/ -er ekleriyle yapıldığını söylemiştir. Olumsuz şekliyse -ma- + ar/ -me- + -er şeklinde oluşur ancak kısa telaffuz edilir: -mar/ -mer. Olumsuz çekimin teklik birinci şahsı olan -marın/ -merin biçimiye kısalıp -man/ -men hâline gelebilir: *Menem ele düşsem, şondan gowy güne düşmen* [5, 274 s.].

“‘Saların tağtına **bermen** bu tağtı’ - *Ayali pışırdayp, şey diydi ona.*’
‘Hanımı fısıldayarak ona: ‘Şahların tahtına **değişmem** bu tahtı’ dedi.’

Bayram Cütdiyev¹

“*Men seni hiç wagtda horlaman.*” [6, 5 s.] ‘Ben seni hiçbir zaman hor görmem.’

SONUÇ

Bu çalışmada farklı köklerden gelen -mAAAn ~ -mAn ~ -mAAŋ biçimlerinin kullanıldığı cümlelerdeki işlevleri, başka ek veya kelimelerle bir araya gelerek meydana getirdikleri yapılar incelenmiştir. Buna göre beş farklı yapı ortaya çıkar:

- Sıfat-fiil eki -mAAAn: “*Özi üçin başga çäre galmanyyny syzan Jahan onuň dulugyna şapbat urdy, ýüzüni dyrnady.*” [6, 60 s.] ‘Kendisi için başka çare **kalmadığını** anlayan Jahan onun suratına tokat attı, yüzünü tırmaladı...’
- Zarf-fiil eki -mAAAn: “*Bir yerde dayanman, iki baka aylanıp yören Govşut han serdarlara “Entek atmasınlar” diyip, görkezme berdi*” “*Bir yerde durmadan sağa sola dolanıp gezen Govşut Han serdarlara ‘Boşa atmasınlar’ deyip emir verdi*”. **Yazmırat Memmedi/Sapak**
- Öğrenilen geçmiş zaman çekiminin olumsuz şekli -mAAAn(dIr): “*Bir yerde mihmançılıқта Allanazar irtada goylan hazları alıp, yeke-yeke dövcek boluptur. Hicisini dövüp bilmändir.*” ‘*Bir yerde misafirlikte olan Allanazar ortaya konan cevizleri tek tek kıracak olmuş. Ama hiçbirini kıramamış.*’ [7, 613 s.]
- Çokluk ikinci şahıs emir çekiminin olumsuz şekli -mAAŋ: “*Çagaňzyň we aýalyňzyň ýüzüne urmaň diyip, Nuh pygamberimiz wesjjet edýärdi*” [7, 626 s.]

'Nuh peygamberimiz çocuğunuzun ve eşinizin yüzüne **vurmayın** diye vasiyet ediyordu.'

• Geniş zaman çekiminin olumsuz şekli **-mAn**: “-Gurbaaga doost, indi sen meni şuu yaapdan göterip geçirmesen, men-ää **geçip bilmen**, diyipdir” “‘Kurbağa dost, şimdi sen geçirmezsens ben kesinlikle bu nehirden **geçemem**’ demiş” [9, 46-47 s.].

Yaşayan Türk lehçeleri dil bilgisi çalışmaları içerisinde değerlendirilebilecek bu çalışmayla Türkmen Türkçesinde farklı şekillerde oluşan yapıların aynı olarak algılanabileceğini örneklerle göstermek, Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan metin aktarmalarında yaşanan bu tip problemlere dikkati çekmek ve problemin giderilmesine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

KAYNAKLAR

1. Hanser, O. Türkmençe El Kitabı (Çev. Zuhul Kargı Ölmez), İstanbul: «Kebikeç Yayınları», 2003, 271 s.
2. Kara, M. Türkmen Türkçesi Grameri, Ankara: «Gazi Kitabevi», 2005, 231 s.
3. 10. Kara, M. (2007). “Türkmen Türkçesi”, Türk Lehçeleri Grameri (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: «Akçağ Yayınları», 2007, 231-290 s.
4. Gabain, A. Eski Türkçenin Grameri (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: «Türk Dil Kurumu Yayınları», 1988, 313 s.
5. Borjakow, A., Saryhanow, M., Söyegow, M., Hojayew, B., Ärnazarow, S. Türkmen Diliniň Grammatikasy Morfologiýa, Aşgabat: «Ruh», 2000, 608 s.
6. Kerbabayev, B. Saylanan Eserler, Aşgabat: «Magaryf», 1992, 332 s.
7. Doğan, L. “Türkmen Türkçesi”, Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı (Ed. Levent Doğan), İstanbul: «Kriter Yayınları», 2010, 553-630 s. (2. baskı).
8. Gökçür, E. “Türkmen Türkçesinde İkincil Uzun Ünlüler Üzerine”, Mavi Atlas, 5 (2) 2017, 549-576 s.
9. Sakaoğlu, S., Ergun, M. Türkmen Halk Masalları, Ankara: «Kültür Bakanlığı Yayınları», 1991, 173 s.
10. Buran, A., Alkaya, E., Yalçın, S. K. Çağdaş Türk Yazı Dilleri 1 (Güneybatı / Oğuz Grubu), Ankara: «Akçağ Yayınları», 2014, 278 s.
11. Kara, M. “Türkmencede Yaygın Olan Bir Hece Yutulması Olayı”, 3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı, Ankara: «Türk Dil Kurumu Yayınları», 1999, 579-592 s.
12. Kara, M. Türkmençe (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük), Ankara: «Akçağ Yayınları», 2001, 227 s. (2. baskı).
13. Sağlam S., Sezer, Ö. Sakallı E. Türkmen Türkçesi, *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları* (Ed. Nergis Biray), İstanbul: «Kesit Yayınları», 2016, 77-106 s.
14. Tekin, T. Orhon Türkçesi Grameri, İstanbul: «Sanat Kitabevi», 2003, 272 s. (3. baskı).
15. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78524/turkmenistan-turk-edebiyati-10-11-ciltler.html>

Андатпа

Түрікмен тілінде дауыссыз дыбыстарға қатысты фонетикалық үдерістердің көптеген мысалдары бар. Осы фонетикалық үдерістердің арқасында құрылымы ұқсас, бірақ функционалды түрде әртүрлі құрылымдар пайда болады. Түрікмен тілінде есімше жұрнағы болымсыз етістіктің түбірлеріне қосылатын *-mAAн < -mA-yAn* формасы, көсімше жұрнағы етістің өткен субъективті шаққа қосылатын *-mAAн* формасы, бұйрық райдың 2-ші жақтың көптік түрі *-mAAη* және болымсыз етістіктің қазіргі және болашақ белгісіз шақ формасы *-mAn < -mAr-In* бір-бірімен араласып, мәтінді аударғанда, яғни аударма жұмысында қиындық тудырады. Бұл мақалада әртүрлі түбірлерден туындаған құрылымдардың функциялары, басқа жұрнақтар немесе сөздермен үйлесетін құрылымдар қарастырылады.

Кілт сөздер: Түрікмен тілі, фонетикалық үдерістер, көсемше жұрнақтары, есімше жұрнақтары, *-mAAн ~ -mAn ~ -mAAη* формалары.

(Keskin E.G. Түрікмен тілінде түрлі түбірлерден шыққан -mAAн ~ -mAn ~ -mAAη құрылымдары)

Аннотация

Существует большое количество примеров фонетических процессов, связанных с согласными в туркменском языке. Благодаря этим фонетическим процессам появляются структурно похожие, но функционально разные структуры. В этом исследовании показано, что структуры, сформированные в различных формах на туркменском языке, могут восприниматься и в других тюркских языках. В туркменском языке суффикс причастия, который присоединяется к отрицательной форме глагола *-mAAн < -mA-yAn*, суффикс деепричастия, который присоединяется к прошедшему субъективному времени глагола *-mAAн < -mAyIn < -mADI(n)*, форма повелительного наклонения 2-го лица множественного числа *-mAAη* и отрицательная форма настоящего-будущего неопределенного времени *-mAn < -mAr-In* смешиваются друг с другом, и данная ситуация создает путаницу при переводах. В данном исследовании рассмотрены функции структур, которые образуются из разных корней, с точки зрения структур, которые образуются при помощи других суффиксов или слов.

Ключевые слова: Туркменский язык, фонетические процессы, суффиксы деепричастия, суффиксы причастия, формы *-mAAн ~ -mAn ~ -mAAη*.

(Keskin E.G. Образование структур -mAAн ~ -mAn ~ -mAAη из различных корней туркменского языка)